

גספח:

הרב יונתן בנימין ברינגער

קרית יואל באגרא ג.י. יע"י

ספרים מעלמא דאתכסיא: ספר רבינו ירוחם, ספר העיטור ועוד

מסורה בירי החיד"א ששמע מרבנן קשישאי שקבלו מהוקנים ש"ספר העיטור" א' ו"רבינו ירוחם" ב' הם מעלמא דאתכסיא, וכשעשו ביאור עליהם או נאבד החיבור או נסתלק המחבר באמצע, ועל רבינו ירוחם כבר קראו המגיד להבית יוסף "ירוחם טמירי" ג'. ונעתיק דברי החיד"א מה שכתב בספרו שם הגדולים על ספרים אלו, ונעיר ונוסיף עליהן כהנה וכהנה.

א. חיברו ה"ר יצחק ב"ר אבא מרי ז"ל ממארשיליא בשני חלקים, חלק א' הוא עשרה מאמרות בדיני שטרות גיטין וממונות, ולאחריו ג"ב בדיני שטרות בסימן תשק"ף בגד"ע חכמ"ה, ונדפס בוויניציא שנת שס"ח, ואח"כ בווארשא בשנת תקס"א, ובלבוב בשנת תר"ב, עם הגהות ותיקונים בשם נתיבות שמואל.

חלק ב' הוא על הל' שחיטה מילה תפלין ציצית וברכת חתנים, והוא המשך לח"א, ומיוסד על דברי הגמ' (חולין ט.) דת"ח צריך שילמוד כתב שחיטה ומילה ויש אומרים אף קשר של תפלין וברכת חתנים וציצית. בסוף ח"ב ניתוסף חלק עשרת הדברות על משפטי עשרה מעשה"ג שיש בהן ברכה וזמן, שופר לולב סוכה ועוד. חלק זה היה בכתב יד כמה מאות שנים עד שנדפס לפעם הראשונה בלבוב בשנת תר"כ.

ב. ספר "רבינו ירוחם" מחולק לנתיבים וכל נתיב כולל כמה חלקים, "תולדות אדם וחווה" מיוסד לבאר הדינים והלכות המותר והאסור, חלק אדם הוא מנתיב א' עד נתיב כ"א, מיוחד להלכות מיום הולד והתינוק עד חתונתו, חלק חווה, נתיב כ"ב-כ"ח, משנושא אשה עד פטירתו, "ספר מישרים", כולל ל"ב נתיבות, לבאר דיני ממונות. נדפס בקושטא שנת רע"ו, וויניציא ש"ג, קאפוטט תקס"ח (ומעוטט בהסכמת הר"ק רבי לוי יצחק מבארדיטשוב, ובהסכמות הרבנים דמדינת ליטא ביניהם הגאון רבי חיים מוואלאזין זלה"ה, והסכמות רבנים דמדינת רייסין).

יש לציין דבר מעניין מדפוס ראשון - קושטא רע"ו, שנדפס הס' קונטרסים קונטרסים, ומידי שבת בשבתו היו מתחלקים בבתי הכנסת על מנת לשלם קמעא קמעא, כן כתב ר' שמואל הלוי ן' חכים, בשנת ש"ו - ש"ז כשהדפיס שם שו"ת הריב"ש ועשה כן לחלקם בישראל פסקי פסקי, יצא אז ערעור שיש בזה איסור דמקח וממכר בשבת, וכתב תשובה, שאין כאן משום ממצוא חפצך, דחפצי שמים מותרין ... ולא עוד אלא שמוזכין את הרבים, כי ע"י ספרים אלו שקונין אלו, המדפיס יגדיל תורה ויאדיר, כי בלא"ה לא הי' הספר נדפס כי אין כל אדם כדניאל בומבירגי שמדפיס הספרים ומניחן אצלו שנה על שנה עד בא קונין, ומתנצל, ומביא רא' בתחלת בואי לארץ הזאת זה שלשים שנה ומעלה נתחלקו ספרי רבינו ירוחם שנדפסו בימים ההם ע"י החכם כמה"ר יהודה ן' בילאט ז"ל שהי' מחזר ודורש בבתי כנסיות ובבתי מדרשות מידי שבת בשבתו (הדפוס העברי בקושטא עמוד 14).

ג. זה לשון מגיד מישרים פ' ויקהל, "במאי דדחית מילי דירוחם טמירי שפיר עבדת, וכן בכל דוכתא דאת משיג עליה, יאות את משיג עליה, וקרינא לי' ירוחם טמירי, דאיהו טמיר בגנתא דעדן דאית צדיקיא דלא משיג זכותא דילהון למהוי בגינתא דעדן בפרסום אלא בטמירו והכי הוה איהו, אבל במדרגא רבא ויקרא איהו" עכ"ל.

זה לשון החיד"א בשם הגדולים מערכת ספרים ערך עיטור (אות ע"ן סי' ל"ב), "ולפעמים נקרא עיטור סופרים אלא שהפוסקים כותבים עיטור לכד, ועל קצת מאמרות כתב הרב בני יעקב, ומורנו הרב מר קשישא מהר"א נחום ה' לו ביאור העשרה מאמרות, והרב החסיד מהר"א גירון עשה פירושים לקצת העיטור ונקרא מקרא סופרים ותקון סופרים, וראיתו כשהייתי בקושטאנמינא שנת תק"ז שנדפס בו בפרק', והרב מהר"ר יעקב די בוטון ה' לו חבור על העיטור ונאבד, ואיזה שויר נדפס בספרו עדות ביעקב משו"ת וליקוטים, והרב הגדול מהר"ש אלגאזי כתב דה' לו זקנת שלמה על לשונות העיטור וח"מ ונאבד.

ושמעתי מרבנן קשישאי בעה"ק ירושלים ת"ו שקבלו מהוקנים, דספר העיטור וספר רבינו ירוחם הם מבחינות סוד עלמא דאתכסיא, וכל מי שעושה באור עליהם או נאבד הביאור או ח"ו יפטר במבחר ימיו, וספר העיטור כבר כתבנו דכמה רבנים עשו פ' ונאבדו והרב בני יעקב נח נפשי' בן ל"ב טהור, וכן רבינו ירוחם הרב מהר"ש יונה עשה באור לחלק אדם וקרא שמו מגיד לאדם, ולמישרים קראו מגיד מישרים ונאבדו, וכמה"ר אשר שלם התחיל לחבר עליו כמו שנראה בספר מטה אשר ונפטר לב"ע בקוצר שנים, והרב נתיבות משפט מעט מועד שביאר ונח נפשי' דרב, גם הרב מהר"א לפפא ה' לו ביאור על רבינו ירוחם כמו שכתב תלמידו הרב משכנות יעקב ונאבד, ומכאן תראה קדושת הרב מהר"א גירון שעשה ביאור לאיזה חלק מהעיטור ויצא לאור והאריך ימים ושנים, תנצב"ה."

וזה לשון החיד"א ז"ל במערכת גדולים (אות יו"ד סי' שפ"ב), "רבינו ירוחם היה בשנת צ"ד לאלף השישי, והוא תלמיד רבינו אברהם בן אסמעאל תלמיד הרשב"א, וגם ה' תלמיד הרא"ש, וחבר ספר אדם וחווה וספר מישרים וספרו מלא טעויות המעתיקים כמ"ש הרלב"ח בתשובה סי' קט"ו אמת אני כי בא לירי ספר מישרים כ"י ונשתוממתי על המראה בראותי כמה טעויות והשמטות יש בדפוס, והמגיד למרן קראו בשמו ירוחם טמירי, וכן כמה רבנים שחיברו באור לספרו כמו הרב מהר"ש יונה והרב בני אהרן ודכוותיהו, או נתבקשו בישיבה של מעלה או נאבדו החבורים, ומעט מועד מס' מישרים ביאר הרב נתיבות משפט" עכ"ל.

ד. החיד"א לאחר שחזר משליחות באירופא שנשלח שם כשד"ר עבור קהלת עיר חברון ת"ו, שהה בקושטא מחודש אלול שנת תקי"ז עד חודש אדר תקי"ח, עי' בספרו מעגל טוב.

ה. המהרלב"ח כותב שם, וכבר מוחזק הספר ההוא בטעויות כאלה ובלא ויותר מהמה לעשרות ומאות, וצריך להזהר מאד מאד שלא לסמוך עליו כלל כלל, בשום הוראה בדין כלל, ולכן הגיה שם ע"פ כת"י המדוייקים, וכ"כ הש"ך (הר"מ סי' ל"ז ס"ק ט"ז) וז"ל, ומ"ש בד"מ כן לפרש בו' ליתא לפע"ד דכבר נודע שספר ר' ירוחם מוחזק בטעות ואין ספק שטעות נפל כאן בספריו ע"כ. ועי' עוד מה שציין בס' יד מלאכי בכללי שאר מחברים או' י"ח.

הסיבה שהוחזק כ"כ בטעותים אולי נובע מהא שיצא מתחת ידו במהדורתו הראשונה בלי בקורת הנכונה וכמ"ש בהקדמתו לס' מישרים, וז"ל "ובכמה מקומות זכרתי הדין ולא פרשתי אותו והי' בדעתי להשלימו וחלו פני אנשים ידועים לתת להם מיד ההעתקה, ואחרי ימים מועטים חזרתי לפרש בו כל דין ודין כפי יכולתי" ע"כ. ובמהדורה החדשה (ירושלים תשס"ט) אכן תיקנו והגיהו ע"פ כתבי ידות המדוייקים ושנראה שהיא המהדורה בתרא של רבינו ירוחם.

ו. לאחרונה החלו להדפיס ספר רבינו ירוחם בדפוס נאה ומשובח עם שינוי נוסחאות בפנים ומן הצד וע"פ כת"י, ועם הערות בשם יאיר נתיב מלמטה, וכפי הסכמת הרבנים אין בזה החשש שכתב

ונברר את דברי החיד"א קצת בארוכה, בסקירה על מחברי הספרים לפרש את הספר העיטור וספר רבינו ירוחם:

ספר בני יעקב

"ויעל" קצת מאמרות כתב הרב בני יעקב, ולהלן, **"והרב בני יעקב נח נפשי' בן ל"ב מהור"**. חיברו הדיון המצוין ר' יעקב ששון תלמיד הרב מהר"י אלפאנדארי בעל מוצל מאש, נין ונכד למהר"א ששון בעל תורת אמת, ובעוה"ר נח נפשי' בן ל"א שנה, ואני שמעתי מפי המרובים מהפלגת חכמתו ובקיאותו וכח זכירתו (חיד"א בשה"ג מע' י' או' רס"ח), נדפס בקושטא שנת דע"ת והוא ביאור על קצת הלכות מס' העיטור ועוד קצת שו"ת והגהות על המור [וממש הועתק בטורים שנדפסו בפרעשבורג שנת תר"ו] והרמב"ם.

המחבר מאריך מענין לענין, על מאמר ראשון 'זמן' השלים ביאורו והוא בדפוס יותר מחמשים דפים, במאמר ב' 'קנין' לא נשלם הביאור ותופס ששים דפים (ע"י קצוה"ח סי' ר"ט שנושא ונותן בדבריו), עוד יש קצת ביאור על מאמר ו', וכמה דפים על מאמר ז' כתיבת גיטין ושטרות, ובעוה"ר נתבקש בישיבה של מעלה ולא הספיק להשלימו.

בתולדות שרשם הרב יעקב שלמה ביגלאיזון בתחילת הספר (יצא לאור במהדורת צילום ע"י הרב יצחק בראך ע"ה בשנת תש"ן) כתב שנפטר המחבר בערך שנת ת"ן, ואינו נכון שהרי בין התשובות שנדפסו בסופו מצאנו תאריך טבת תס"ד בתשו' ב', כסלו תס"ז בתשו' ד', ולפ"ז נסתלק בערך בין תס"ז לתע"ד¹.

מצאנו שמאריך רבו הר' המובהק ר' יעקב אלפאנדארי בשבתו בסוף תשו' ג' שמסכים לפסקו שם וכותב, "אף כי אין אב מעיד על בנו וזרחה עליו השמש אין צריך ראי', צופה הייתי האי צורבא מרבנן יניק וחכים החכם הפוסק, מה נאה אילן זה, ראו דברים ישנים מפי זקן שקנה חכמה, הגיעני לראות מבין עם תלמיד עומד לנגדי, כמה מעלות לאביך זה ילדך, הבן יקיר לי חיה תחיה שנים כשני אליהו, יוכני לראות בחופתו וביום חתונתו" עיי"ש.

גם הרבנים המסכימים על הספר מאריכים בשבח המחבר.

ראשון לציון הגאון המובהק ר' אברהם יצחקי אב"ד ור"מ מעיה"ק ירושלים בהיותו על הדרך לדפוק על פתחי הנדיבים העיר רבתי בדעות קושטאנדינא כותב, "ואראה מראות אלקים ספר כתב איש הבינים רחויא דנפשאי שניתנה לו בינה יתירה על כל בני דורו הוא הרב המובהק כמהר"ר יעקב ברא כרעא דאבוה זקן ויושב בישיבה החכם השלם כמוה"ר ישראל ששון נר"ו גזע היחס והמעלה "תורת אמת" היתה בפיהו הוא אהרן בחיר ד', יעקב איש תם ויט שכמו לסבול ויתן יד באר היטב ספר עטור סופרים אשר כל חכם

החיד"א כיון שלא מבארים דבריו, כעת כבר יצא לאור כרך ג' חלק חוה, וכרך ד' חלקו הראשון של ס' מישרים, ומקוים שיצליחו לגמור הדפסתם בלי שום מכשול ופגע.

ז. ובתולדות הגאון ר' חיים אלפאנדרי, שנכתב בתחלת ספרו אש דת - ירושלים תשמ"ח, מציין בעמ' י' שחתם ר' יעקב ששון בשנת שס"ח על פס"ד הנדפס בתשו' מהרי"ט סי' פ"ב, ופשוט והוא טעות דמוכח דאין הכוונה לר' יעקב דנן.

לב לפנים בישראל משך ידו הימנו כי תורה התומה ניתנה, ובחזקת היר רוא גלי עד דקאי להדיא".

ומקונן עליו, "עדנו באבו יקטף נתבקש בישיבה של מעלה, זאת ועוד אחרת כי עלה הכורת אין שריד באהלו להקים שמו בישראל, אהה ד' אלקים הכלה אתה כו' וכל נתח טוב...", וכן מאריך בשבחו הרב המובהק מוה"ר חיים אלפאנדרי בן הג"ר יצחק רפאל וצוק"ל וכותב, "לפי מעוט השנים רב מאד מחנהו, מימיו מן המקדש הם יוצאים דין רפש של בית אבא מר דודי הרב המובהק כמוהר"ר יעקב אלפאנדרי זלה"ה ראש המדברים בכל מקום, הא דפליג לי' רבי' יקרא ורבו יתירא כל קבל דחזי מאי דקמן זה ספר עיטור סופרים דכתיבן ולא קריין וילאו למצוא הפתח...". וכן החכם השלם הדיין המצוין ר' אברהם רוזאנים מאריך ומקונן על המחבר, וזאת הנחמה בקראו שמו בני יעקב להקים לו שם בישראל.

ספר משנת אליעזר

"ומורנו הרב מר קשישא מהר"א נחום הי' לו ביאור העשרה מאמרות". הוא הגאון ר' אליעזר נחום אב"ד בק"ק אנדרינפלה והרביץ שם תורה הרבה ומגדולי תלמידיו הרב מוה"ר בנימין קאזיס מחבר ספר מגילת ספר על הסמ"ג והרב מוה"ר שלמה שלם מחבר ספר לב שלם, דברי שלמה, ושונה הלכות על הבה"ג, ולעת זקנתו עלה לעה"ק ירושלים והי' שם לראש כעשר שנים ובימיו הי' הרב מוה"ר יצחק זרחי' אזולאי אבי החיד"א והרב מוה"ר מאיר מזרחי מ"ס פרי הארץ.

החיד"א הכירו בילדותו וכמ"ש בס' כסא רחמים (ט"ז א) "שמעתי מפה קדוש כד הוינא טליא", ובשם הגדולים כותב "ועיני ראו תוקף גדולת תורתו ושקידתו ורוב ענותנותו ועד סוף ימיו ממש כתב פסקים ומפלפל בישיבה".

נדפס ממנו ס' חזון נחום על משניות, על סדר קדשים הדפים בשנת תק"ג, ובשנתו האחרונה לימי חייו בשנת תק"ה נדפס על סדר טהרות, לאחרונה יצא לאור מכתב יד ג' כרכים על סדר זרעים (ירושלים תשנ"ה - תש"ס).

בהקדמתו לחזון נחום כותב, "אני הגבר רעיוני כו' ואני זקנתי ושבתתי ושער ראשי כתלג חיור, והנני הולך בדרך כל הארץ ותשורה אין להביא לפני ההוא דגניז וממיר ונעלם... במעמד שלשתם עלי היו כולם, הלא המה ביאור לסדר זרעים קדשים וטהרות כו' ונלוה עליהם ביאור מכילתא וספרי אשר הם מונחים בקרן זוית כו', ועוד נוסף עליהם ביאור עשרה מאמרות להרב בעל העטור ז"ל אשר חברתי בימי חורפי קודם חיבור הרב בעל בני יעקב זלה"ה ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, ומסיים ההקדמה, ועתה אליכם אישים אקרא, כי כבר הגעתי לגבורות מרם אצא לשוח בשדה כמאמר התנא בן תשעים לשוח ובשכר זה ד' עליהם יחיו".

ספרו חזון נחום, כבר הזכרנו שסוף כל סוף הודפס והושלם בימינו, גם ביאורו על המכילתא וספרי הנקרא "מדרש אליעזר" נדפסו, הספרי בתשנ"ג, ומכילתא בשנת תש"ס, אבל ספרו על העיטור אף שלא נאבד ונמצא שמור בבליאטיק, עדיין הוא באתכסיא ולא נדפס, הכתב יד היחידי בעולם והוא בכתב יד של המחבר [כן כת' במבוא לפירוש

הספרי וכ"ה בתולדות חכמי ירושלים], כולל רב"ג דפוס, ה' בידי ר' אליעזר ריבלין בירושלים כמו שכתב בס' תולדות חכמי ירושלים ח"ב עמ' 162, ומשם בא לנו יארק ומונח עתה בביהמ"ל נ"י.

ויצוין לפלא, דכתב יד החיבור הוא ביחד עם הכתב יד על סדר זרעים שנקרא אז עדיין כפי המחבר "משנת אליעזר", והפ' על העיטור נראה כהמשך לחיבורו על המשניות בפ' המשנה פאה פ"ג מ"ז, וכתוב על כל דף "משנת אליעזר" (ויש דפוס שכתוב אות מ' מכירת קרקעות), והחוקרים משערים דאולי כדי לא לסכן עצמו וכנזכר בשה"ג, מצא תחבולה שלא לעשות פירושו על העיטור אלא בעקיפין ודרך אגב לפירושו על משנה, ואמנם האריך ימים וגם ספרו נשאר לפליטה עד היום הזה, בסוף הספר (דפוס 245-278) נסמכו י"ז תשובות שהשיב המחבר (תשובה ז' הודפס לעיל), ועי' עוד במבוא לחזון נחום זרעים עמ' 46-47.

זכה הם דבריו שם בהקדמתו: "נותן לפתאים ערמה, דעת ומוימה, הוא אלי עזר, על כן קראתי שם פירושי הלז משנת אליעזר. אמר המחבר הדל שבדלים אליעזר בן יעקב נחום נ"ג, מדי עברי בספר המשנה ראיתי לבאר בדרך אגב עשרה מאמרות להרב רבינו יצחק ז"ל בעל ספר העיטור הר השכל והמומה, אבי המקרא ונר התורה, ואור המשנה והגמרא, מפרק ומהדק הררי קושיות, ויהי מאז בקרן זוית מונחת, אש הקנאה אכלתני, וחמתי היא סמכתני, ונפשי תשיחני, ורוח מבינתי יענני... אמריו מפנינים הם יקרים, וטעמי דברותיו אור מפיקים... ראו ספר במשפטים חקוקים" (ועי' עוד במבוא לפי' הספרי עמ' נ"ד).

גם השאיר אחריו חיבור "אותיות אליעזר" שמוזכרו החיד"א (שה"ג אר' א' סי' פ"ג) וכתב, "אותיות אליעזר כ"י ממורנו הרב מהר"א נחום ז"ל והוא קושיות ותמיהות בש"ס ובהרמב"ם ובטורים בדרך קצרה מאד, והי' בידי זמן מועט כרביע שעה" ע"כ, קטעים ממנו בעניני פסח נדפס בקובץ צפונות גליון י"א, וכתבים שם שמקווים להוציאו לאור, חשוב לציין שמוזכר שם (באותיות אליעזר דף נ"ג) הג"ר יעקב ששון, שכתב, "והנה בלשון זה ויכוח גדול הי' לי עם החכם השלם כמהר"ר יעקב ששון ז"ל ועי' בספרי באורך בביאורי על המכילתא".

גם נדפס בספרו חזון נחום (סוף ח"א דזרעים) קונטרס בענין ברירה משא ומתן שהי' ביניהם, שכתב "והנה על הקושיא הלזו זה כשלשים שנה נשאתי ונתתי עם מוהר"ר יעקב ששון ז"ל ה"ה בעל ספר בני יעקב", ומעתיק שם מה שכתב ומה שהשיב עליהם, עי' שם עמ' ש"י - ש"כ.

ספר תקון סופרים סופרים מקרא סופרים

והרב החסיד מהר"א גירון עשה פירושים לקצת העיטור ונקרא מקרא סופרים ותקון סופרים, וראיתו כשהייתי בקושמאנמינא שנת תקי"ז שנדפס בו בפרק". ולהלן, "ומכאן תראה קדושת הרב מהר"א גירון שעשה ביאור לאיזה חלק מהעיטור ויצא לאור והאריך ימים ושנים", הרב המופלא מוהר"ר יעקב אברהם גירון זלה"ה אב"ד ור"מ בק"ק אינדינפלא, הי' בזמן הג"ר אליעזר נחום הנ"ל, וחיבר ספרו אחרי הס' בני יעקב וכמ"ש (דף טז, ד) "כבר האיר זרח החיבור המפואר של אחד מבני עליה, רב תנא, מר ינוקא, שמו בישראל בני יעקב ז"ל, על כן קבעתי פרקי על פי ביאורו אחת לאחת אתנהלה לרגל

מלאכתו, וזה ימים ושנים כשהייתי כותב על דברי רבינו בסיגנון האחר כו", וכן שם בדף י"ז, "הגם הלום ראיתי לחד המיוחד שקדמני והאיר אל עבר פני החיבור המפואר לאחד מבני עליה בעל בני יעקב".

חיבורו של הר"א גירון, כולל שני פירושים, תיקון סופרים שמבאר ומפרש דברי העיטור, ומקרא סופרים שמבאר והולך בתוך אותו ענין בדברי הגמ' והראשונים, אף שכתב החיד"א שעשה ביאור לאיזה חלק, החיבור סובב והולך על חלק עטור סופרים שהוא עשרה מאמרות, וגם על סימני הס' תשק"ף בגז"ע חכמ"ה, והוא בנדפס רפ"ג דפים, העיטור בפנים והפירושים מעטרים אותו מהצד, אלא שיש חסרות בכמה מקומות.

המחבר לא זכה להדפיסו בחייו שנפטר כבר מקודם בכ"א סיון תקי"א, וכמו שכתב המעתיק בסוף, "לך אלה אבהתי משבח אנא אשר זיכני כהיום הזה לברך על המוגמר האי ספרא דבי רב מורנו ורבינו זצוק"ל להעתיקו ולסדרו מענין לענין באותו ענין, אשר איזן וחקר ותיקן את ספר החתום הלז, יען כי כל דבריו כספר החתום ממעיות שנפלו בו, ועל כן לא רצו לשלוח יד בו וייראו מגשת אליו והוא בדק עד שידו מגעת, יען וביען אשר הי' בדעתו דעת עליון להשתעשע בכל דבריו הקדושים, ואל ע"ל יקראוהו למנוחות שעננות, ולכן הרואה יראה כי יש מקומות שלא נגע ופגע ונוסף גם הוא עניינים שלא נגמרו כל צורכיה. ועוד כי עבודת הקודש הי' מוטל עליו להשיב שואלו דבר מד' רוחות העולם, עוד בה שלישיה אשר הי' ידו נטויה על הרמב"ם וטור ורי"ו ועל הכל בשאלות דר' אחאי גאון ז"ל אשר התחיל לעשות מלאכה נפלאה כדרך שעשה על ר' בעל העיטור ז"ל בשני אופנים ובעין זה על הרי"ף גיאת ז"ל ובעונותינו שלא נשלמו וכהנה רבות ספרים".

ומסיים, "זכות המחבר מרנא זצוק"ל היא שעמדה לי יען כי לא באו העניינים בסידור כאשר המה חונים כי היו מפוזרים ומפורדים בקונטרסים ישנים גם חדשים זעיר שם זעיר שם ולא נודע מקומם אי, וחפץ ד' בידי הצליח כי מצאתי להם מקום תחנותם ליישבם ולסדרם על לשונות ר' בעל העיטור הן לשונות הרמב"ם הן עניינים נפרדים דשייכי אהרדי ותהי המלאכה נהדרת".

הזכרנו תלמידיו של הג"ר ר' אליעזר נחום, מוה"ר בנימין קאזים והרב ר' שלמה שלם, כמ"ב היו הם תלמידיו של הגאון ר' יעקב אברהם זצ"ל, ובתחלת ס' דברי שלמה - דרשות, כותב ר' שלמה: "לפום צערא אתיא זכירה זכירה, ימים מקדם שליו הייתי בעיר ואם בישראל אנדריאנופולי יע"א, עומד ומשמש אל מול פני שני המאורות הגדולים עיני כל ישראל, האחד המיוחד חד בדרא, הרב דומה למלאך הרב הכולל אין גומרין עליו את ההלל מר קשישא ר"ב ור"מ מו"ר כמוהו"ר אליעזר נחום זצוק"ל בוצינא דנהורא, והן שני איש אלקים קדוש יאמר לו, הרב המופלא שבסנהדרין ח"ק ר"מ ור"מ מו"ר רפאל יעקב אברהם גירון זצוק"ל אספקלריא המאירה, שם ביתו בית ועד לחכמים מרבה ישיבה כו".

ה. במבוא לס' חזון נחום על זרעים (עמוד 47), נדחק בדברי החיד"א שכתב שיצא לאור והאריך ימים, דמשמע מזה שיצא לאור בחייו, ואינו קשיא דכוננת החיד"א הוא דחיבורים אחרים נאבדו, או לא נדפסו, או שהמחבר נפטר בקוצר שנים, משא"כ חיבורו של מהר"א גירון יצא לאור, וגם האריך ימים, ומיושב גם כן מה שמקשה שם מחיבורו של רבי אליעזר נחום, דעדיין לא נדפס.

גם מצינו ששניהם התומים על תקנה בעיר (בתשו' מים חיים - שאלוניקי תר"ו, יו"ד סי' א') שאסור על השוחטים לקחת מנת בשר מהבהמות הכשרות בנוסף לדמי השחיטה, ועיין עוד במבוא לפי' הספרי של הג"ר אליעזר נחום עמוד י"ז-כ"ב, מ'-מ"א, לתולדותיו של הר"א גירון זצ"ל.

חיבורו של רבי יעקב די ביטון ז"ל

"והרב מהר"ר יעקב די ביטון הי' לו חבור על העטור ונאבד ואיזה שיוור נדפס בספרו עדות ביעקב משו"ת וליקומים". החכם השלם הדיין המציון הרב המובהק ר' יעקב די ביטון בן הרב מה' אברהם שהי' נכדו של הרב לחם משנה, הי' בזמן הכנה"ג והרב פרח מטה אהרן והרב כרם שלמה ונפ' בשנת תמ"ו, ס' עדות ביעקב נדפס ע"י חתנו בשנת עדו"ת, עד סי' פ' הוא שו"ת, ומשם ואילך ענינים מפורדים ומפורדים מחדושי דינים וקצת לשונות הש"ס והפוסקים ראשונים ואחרונים אחד הנה ואחד משארית הפליטה אשר נמצא מהרב המחבר ז"ל ולא נצרכא אלא לפלפולא והנשאר טמון באש, כן כתוב שם, ולפני סי' קמ"ח כתוב, "קצת מן הקצת ממה שנמצא מפירושו על הר"ב העיטור להרב המחבר ז"ל ומדאגה מדבר נכתב בספר", ונדפס שם קצת סימנים על העיטור.

וכן הוא בהקדמת הספר שכותב הג"ר משה אמארייליון, "מה גדלו מעשי ד' הותיר לנו יתר שאת להאיר על הארץ האי ספרא דוקנא מעט מהרבה אשר הי' מקדם כי שרידיו אכלה אש בשרפה אשר שרף ד' בעיר קושטא יע"א היא העיר הגדולה, שם נמצא ושם הי' כל כי האי מרגינתא טבתא בבית מדרשו של הרב המובהק גבור כארי כמה"ר חיים אלפאנדארי יכוננהו עליון, ומגלגלין זכות ע"י זכאי ה"ה חתן המלך ויהי מידי עוברו בעיר גדולה לאלקים הנה העיר ד' את רוח הרב חיים עד העולם הנו' וכן אמר לו הנה נמצא איתי בבית גנוי מרגלית טובה מהרב חמ"ד ז"ל שמשם אורה יוצאה עד אשר מלא את ידו ופתח את אוצרו ותחי רוח יעקב".

ספר זקנת שלמה

"והרב הגדול מהר"ש אלגאזי כתב דהי' לו זקנת שלמה על לשונות העטור וח"מ ונאבד". הרב הגדול ר' שלמה אלגאזי היה בזמן המהרי"ט והכנסת הגדולה. נולד בברוסא בערך בשנת ש"ע, ולמד תורה בגאליפולי בחבורת הגאונים ר' יוסף ששון ור' מאיר די בוטון, שוב קבע מושבו בעיר איזמיר והרבי' בו תורה, לאחר זמן עלה לעיה"ק ירושלים. החיד"א מצא שמו חתום בראשונה על כתב יד ביחד עם הגאונים מהר"ש גרמיואן, הרב ר' משה גאלאנטי, מהר"י חניז ועוד. נפ' לערך בשנת תמ"ה².

מהר"ש אלגאזי ידוע ומפורסם ע"ש ספריו הרבים שחיבר, אהבת עולם, יבין שמועה, גופי הלכות, שמע שלמה ועוד, והחיד"א נתן בהן סימן בר"ת של שמו ע"י ערכו, הם' זקנת שלמה מזכיר בעצמו בהקדמת ספרו גופי הלכות שכותב, "והן ידוע להוי לעלמא כי לא עצרתי כח להדפיס ספר זקנת שלמה אשר חברתי שצריך קרוב לת"ת גסים

מ. מנכדיו, ידוע הגאון ר' ישראל יעקב אלגאזי מח"ס אמת ליעקב, ארעא דרבנן, שמע יעקב, שלמי ציבור ועוד, ובנו ה"ה הגאון ר' יו"ט אלגאזי אב"ד ירושלים עיה"ק, נודע ע"ש חיבורו מהרי"ט אלגאזי על הל' בכורות. גם חיבר ס' קדושת יו"ט, שמחת יו"ט, ועוד.

[גרושים], וכן כתב הר"ד קונפורטי בס' קורא הדורות, "ואני בהיותי באומיר למדתי בישיבתו בחברתו באיזה זמן וא"ל שחבר עוד פירוש על בעל העטור וקרא שמו זקנת שלמה אבל לא עלה בידו להדפיסו", ועיין עוד בהקדמה לספר תאוה לעינים שנדפס כשלשים שנה לפני פטירתו שכותב, "ובכן אעתיר אל אלוה לסיים ס' זקנת שלמה אשר התחלתי מחבורו על חשן המשפט ולשונו העטור", ובסוף ס' שמע שלמה כותב המגיה, "זכרו להוציא לאור... ומה גם ס' זקנת שלמה אשר יעד", ומכל זה משמע שהיה כבר מוכן לדפוס אלא שלא זכה לכך מחוסר כסף, ועל כן נאבד.

אמנם בס' שנות חיים (להג"ר חיים חזן - ויניצאה תנ"ג) בהספידו, שמוכר כל הספרים שחיבר, והאיך שמרומז בקרא, חושב ומונה גם ס' זקנת שלמה, וכתב, "וכשהי' כותב זקנת שלמה נתבקש בישיבה של מעלה בארץ ישראל", וכן בהקדמתו הנפלאה של הרב המהולל ר' דוד זינצהיים זצ"ל לספר לחם סתרים שיצא לאור בשטרסבורג, כותב, "ויהי לעת זקנתו נתן ד' בלבו הטהור לשכון כבוד בארצו ואוירא דא"י מחכים החל לחבר ספרו הגדול ביאור ארוך ורב על בעל העיטור הכי קרא שמו זקנת שלמה... כי בטרם הגמר ספר הנזכר ויקרא ד' אל שלמה ויאסף אל עמיו ויספדו עליו, צאו וראו בספר שנות חיים פ' חיי שרה את אשר דברו במטתו של שלמה" ע"כ, ועל פי הנ"ל אינו מדויק השמועה שנסתלק באמצע הכתיבה אלא שכבר היה נגמר מקודם לכן ולא נדפס, וכבר העיר כן הרב שפיגל במבוא שנדפס בתחלת ס' גופי הלכות (תל אביב - תשמ"ג) הערה 82-83. ובתולדות המחבר, בס' הליכות אלי (ירושלים תשנ"ח) משער דקרא ספרו זקנת שלמה משום שחיברו לעת זקנתו, וכפי הנ"ל לא היה כלל זקן בעת כתיבתו.

בסיום פירוט הספרים על העיטור שרושם ומונה החיד"א, אוסיף עוד ביאור שיצא לאור כמה שנים אחרי זמנו, ואף שהמחבר האריך ימים ושנים, וגם הספר כולו מונה לפנינו עם כל זה לא הי' סוגה בשושנים.

ספר העיטור השלם

ספר העיטור השלם עם פי' שער החדש. יצא לאור עם ביאור ע"י הגאון ר' מאיר יונה שאץ ז"ל אב"ד סוויסלאץ, בראשונה פירש והגיה ח"ב, דסבר מכיון שיצא זה עתה לאור מכתב יד בשנת תר"כ ולא עלה עדיין על שלחן מלכים לכן דימה בנפשו שרק חלק זה נלקח בחסר ויתר אבל ח"א שכבר נדפס ימים ושנים והובא ג"כ באחרונים בודאי יצא לצורך כלי, אמנם כאשר החל לעיין בו ראה כי כל המגרעות אשר בשני יישנו בראשון לכן השלים עבודתו בשניהם.

חלק שני הודפס בשנת תרל"ד, וחלק הראשון נדפס במשך שתי שנים בשנות תרמ"ג - ה', בתחלה רצה לקרוא לפירושו בשם "פנים חדשות" ע"ש עבודתו שזקק את סיגיו והסיר בדיליו עד כי פנים חדשות היו לו אך מכיון שכבר שומה בלבו לקרוא לכלל חיבוריו בשם הר המוריה לכן קרא לפירושו זה בשם פרטי "שער החדש" ולחלק עשרת הדברות קרא בשם "פתח הדביר". הספר נדפס בהסכמת הגאון ר' יצחק אלחנן מקאוונוא ז"ל, והג"ר רפאל יו"ט ליפמאן בעל עונג יו"ט זלה"ה [אחר שהשלים להדפיס ספר זה הדפיס ספרו

הנודע "ס' הר המוריה" על רמב"ם הל' עבודה וקרבנות, גם נדפס ממנו פי' לפסח ליל שמורים על הגדה של פסח, וס' מי השלח על אגדות הש"ס. בכתב יד נשאר חיבור גדול ד' כרכים על ירושלמי, עוד חיבור הי' בידו - ג"כ על ספרים כאלו שנדמה למת מצוה - שני כרכים גדולים על "הלכות גדולות", ונשרפו כולן].

הג"ר מאיר יונה אמנם האריך ימים יותר משבעים שנה, נולד בשנת תקע"ז ונפטר לב"ע בתרנ"א, אבל פקדו אותו צרות רבות, גם נמשך הדפסת הספר יותר מדאי, הקדמתו לס' העיטור ח"א חותם בשנת תרל"ו, והתחיל להדפיסו אך בתרמ"ג (גם נדפס לסירוגין) וכמ"ש בהקדמתו לחלקו האחרון [דחלק הראשון], "דחלק הראשון חברתיו תיכף אחר אשר יצא ח"ב בשנת תרל"ד לפ"ק ואמרתי אז בלבבי להחיש ולגמרו למען ידבקו איש באחיו, אמנם רבות מחשבות וגו' ומחשבה מועלת אף לדברי תורה".

ובאמצע הדפסתו נסתלק בנו בכורו הגאון ר' אברהם אהרן ז"ל בשנת מ"ט לחייו וכמו שכותב שם בהקדמה, "והנה בעסקי בהדפסת זה החלק נאבד ממני אברה יקרה אשר מאנה הנחם נפשי ע"ז הוא בני הגאון חריף ובקי בחדרי תורה כקש"ת מו"ה אברהם אהרן ז"ל, ומבכה אותו מרה כי יותר שהי' חכם נחבא אל הכלים ורבים נהנו לאורו, וכחו הגדול בירושלמי הי' על אחת שבע מכבלי, נפטר ביום כ"ה שבט שנת מרד"ת לפ"ק. גם בהקדמה לח"ב כותב, המון תלאות וצרות רבות ורעות סבבוני מצאוני ועלי היו כולנה שכול ודוחק לא רפו ממני (יאמר ד' למלאך המשחית רב לך הרף ידיך) ויהי' לי למוצב כפרה ועל הכל יהי' שם ד' מבורך ולולא תורתך שעשועי או הייתי ככלי אובד", ואע"פ כן לא חת ולא נרתע מלהמשיך בעבודתו וגמרו להביאו בדפוס.

ומעתה נבא לביאורים ופירושים לס' רבינו ירוחם:

ספר מגיד לאדם ומגיד מישרים

"הרב מהר"ש יונה עשה באור לחלק אדם וקרא שמו מגיד לאדם ולמישרים קראו מגיד מישרים ונאבדו". הרב המובהק ר' שבתי יונה, תלמיד סרכין תלחא, מהר"א ששון [בעל תורת אמת], ומהר"א די ביטון [בעל לחם משנה], ומהר"י עזרא [בעל עצמות יוסף], בזמן מהרש"ח ומהרש"ש, נדפס ממנו ס' שי' למורא (שאלוניקי ת"ג), שו"ת וקצת סוגיות ודבורים בעל הטורים, וזה הוא רק מקצת ממה שכתב והכינים כבר לדפוס וכמ"ש בנו בהקדמת הספר.

בפתיחת הספר כתב המחבר, "עם שבאמת איני כדאי וראוי לחבר ס' ומכ"ש בענין הנוגע לענין דינא, אמנם חברתי לתלמידי אשר הם בני גילי ואע"פ שיש גדולים ממני בחכמה ובמנין כו' כי אם צעיר אני לימים מ"מ הזקנה קפצה עלי והרי אני כבן שבעים שנה, כ"ש עכשיו בשנה זו השע"ה גברו עלי חלאים ומחמת אימת מות גמרתי

י. מלבד פטירת בנו בכורו בשנתו המ"ט וכדלהלן, נפטר בנו הצעיר ושני ילדיו אחריו, ובתו הבתולה בגיל עשרים, גם מתו נשי שנים מבניו, ועוד צרות רבות, רחמנא לישזבין (ותולדותיו בסוף ס' מתיבות - ירושלים תרצ"ד).

אמרתי אעלה קצת ממה שחדשתי, וע"כ קראתי שם הספר הזה שי למורא שהוא תקרובת שעשיתי מחמת היראה גם רמזי שמי, וד' יזכני שיכא אל הדפוס ספר זה וספר מגיד מישירים שהוא ביאור על חבור רבינו ירוחם ז"ל ע"כ.

וגזרתי הכתבים כותב שם בנו, "דכשאביו עדנו באיבו לקח אותו אלקי' לחסות תחת כנפיו, ואחיו הגדול שם לדרך פעמיו להחיות את נפשו, ונשארו הכתב יד ביד אמו, גם היא נאנחה לא מלאו הימים הלכה למנוחות, ולא ידענו מה הי' לקצת חי' א"א ז"ל, וביחוד פי' ספר מישירים מרבי' ירוחם כנו' בפתיחת ספר זה ובתוך הס' בשנים וג' מקומות, וזה הי' ידוע ומפורסם כי כל ימיו עסק בו כאשר הגד הוגד לי מפי מגידי אמת רבים ונכבדים גדולים וטובים גדולי הדור חביריו ותלמידיו אתה ד' תשמרם לעד וספר זה הי' רב הכמות והאיכות שהי' מברר כל דין ודין בפלפול עצום עם כל הפוסקים ראשונים ואחרונים ז"ל כאשר עיני רואות במעט קט קונטרסין שמצאתי ממנו זעיר שם זעיר שם אשר ע"ז הי' דוה לבי מאנה הנחם נפשי" ע"כ.

ספר מטה אשר

"וכמה"ר אשר שלם התחיל לחבר עליו כמו שתראה בס' מטה אשר ונפטר לב"ע בקוצר שנים". ס' מטה אשר (שאלוניקי תק"ח) יפרד לארבעה ראשים, תשובות, לשונות הרמב"ם לבאר הלכותיו בדיני נזקי ממון, בא בנתיבות יושר להרב רי"ו, ודרושים על כל פרשה, הביאור על רבינו ירוחם כולל מ' דפים בדפוס והוא על קצת נתיב א' ונתיב ה' מס' אדם, וכותב שם, היום ז"ך לחדש תשרי שנת הת"צ התחלנו ללמוד בס' הרב ר' ירוחם ז"ל.

בתשובות ניכר שהי' עדיין צעיר לימים שכן חותם בכולן נאם הצעיר, ובהקדמת חתן המחבר הג"ר רפאל חיים אברהם קובו ז"ל כותב, "הדור אתם ראו הנמצא כזה איש אשר גדלו המלך בחכמה בתבונה ובדעת, לאיש אשר אלה לו עליונים מבקשים, והוא חטא רבים נשא אויל חילופי', עודנו באיבו במספר שנים כ"ד מטא זימני" קל מן שמיא נפל מאי בעי בהאי ארעא, והקול נשמע מה זאת עשה אלקים, תורה מה תהא עליה".

קיבל תורה מאת הג"ר אברהם גאמיניו בעל טירת כסף, ביתו הי' בית ועד לחכמים תורה וגדולה במקום אחד, שקיל וטרי עם הגאון ר' משה אמאיריליו במ"ס דבר משה ועוד, נפטר ביום י"ד תמוז תצ"ב לפ"ק.

ספר נתיבות משפט

"והרב נתיבות משפט מעט מוער שביאר ונה נפשי' דרב". חיבור מופלא על קצת ספר מישירים לרבי' ירוחם חיברו מו"ה חיים אלגאזי מקושטא תלמיד המהרי"ט (נדפס בקושטאנדינה תכ"ט), אף שהחיד"א כותב שהוא מעט מוער, הביאור סובב על כמה נתיבים

יא. בס' המעלות לשלמה – נא-אמון תרנ"ד, מדייק מזה דנפטר כשהי' בן כ"ד שנה, אבל בתולדות המחברים – מפרשי יד החזקה להרמב"ם (ירושלים תשס"ו), כותבים בערכו דנוול בשנת תמ"ד ולפי זה הי' ימי חייו מ"ח שנים כפול במספר השנים.

שבם' מישרים, ותופם בדפוס יותר משלש מאות דפים, על שער הספר כתוב, "ספר נתיבות משפט הכינו וגם חקרו הרב המובהק כמוה"ר חיים אלגאזי תנוח נפשו בעדן גן אלקים יראה לו והוא ביאור על קצת הלכות ספר מישרים שחבר האשל הגדול מגדולי המחברים רבינו ירוחם זלה"ה, און וחקר על כל קוץ וקוץ למצוא דברי חפץ, סמך להם כותל משנה וגמ' תלמוד, הוא השיב את גמולו והעמידו על מכוננו מישרים הרחיב לו. גם בכנפיו נמצאו חידושי תורה שבכתב פירושי הלכות אשר לא באו לעונת הדפוס והמה בכתובים כתבן כסדרן במקום הראוי לו דבר בשם אומרו תולן חוצה לו".

בהקדמה לספר כותב הגאון המובהק ר' יעקב אלפאנדארי במליצה ישרה וארוכה בשבח המחבר והספר, ואעתיק מקצת דבריו, "אשרי שיאחו ויחזק בכנף מעיל חכמה, אשר גדלו המלך מכל אשר היו לפניו מוכתב למלכות כתוב עליו אונן, דן את הדין כאחד שבמי ישראל, האירו ברקיו עיני חכמים כוזהר הרקיע וכאור בוקר לאיתנו, ומתוך שנתו למדני שבחו, מכנף הארץ שלחו מתם לחקרו ולדרשו איש שלחו, עדיין לא הגיע לחצי כבוד ולצאת ידי חובתו, כי נפלאות עשה בחיים חייתו, כי גם בלילה לא שכב לבו, הנה ממתו שלימה ויקץ משנתו, ביומא דמישלם זימנ' ויתמו ימי בכיותו, מחשבתו נכרת מתוך מעשיו ארוכה מארץ מידה, זה ספר תולדות אדם וחווה לעשות בהם משפט כתוב בית נתיבות ורבו יתירה מידי העבודה, ואולם בגזרת עירין מקום שהנשמה תלויה ורק היא יחידה, בעודה בכפו קרי ותני, לא הספיק לגמרה עד שהכו אותו באצבע צרדה, וארח לחברה עם המטיילים בכל יום שליש בישיבה של מעלה"י.

והחיד"א כותב בשה"ג בערכו, שכתב הגאון הרב המג"ן להגאון הרב שער אפרים, דקושיתו היא בספר קדוש ונורא נתיבות משפט, וישלח אחריו לקושטאנדינא שיהנה מאורו כי רב מומחה ובקי הוא.

שקיל ומרי עם חבריו, וכגון עמיתו הגאון ר' משה בנבנשת שכותב בספרו שו"ת פני משה (סוף תשו' א' שבח"ב), וז"ל "בימי חרפי כתבתי תשובתי הלזו, אחר זמן רב כמות עשרים שנה בא תשו' הרב המובהק כמוה"ר חיים שבתי זצוק"ל בדפוס והלא בספרתו הנו' סי' מ"ב [בתשו' מהרח"ש] וכבר כתב שם הרב שם ששלחו, ואשמחה כי כוונתי בכמה

יב. ועיי' עוד בספרו שו"ת מוצל מאש סי' ס"ו (תשובה זו כתבה בן אחיו הג"ר חיים אלפאנדארי זצ"ל שהו"ל את הספר ומתשובה נ"ו ואילך הוא ממנו) שמתמה על תשו' מהראנ"ח וכותב, "ועוד תמחו עליו מהרימ"ט ותלמידו הרב בעל נתיבות משפט ז"ל, ומעתיק תשובתו, אבל בן בתו בתשו' פני משה קיים דברי זקנו". (ועיי' עוד סי' נ"ז שראה תשובה בכתב יד ממנו ומפלפל שם בדברי הנתיבות משפט, יעו"ש). ובספרו אש דת (הנדפס ביחד עם ס' מוצל מאש) מעתיק הגר"ח מדבריו בעניני דרוש בפ' שופטים ותצא עיי"ש.

ובתשו' מגיד מראשית (תשובת ב' - לאביו הג"ר יצחק רפאל אלפאנדארי ז"ל) פוסק שם בענין נפיקה בריאה כפשטות דברי רבינו ירוחם ודלא כמהרי"ט, והסכימו עמו הגאון בעל כנה"ג ובעל נתיבות משפט ובעל פני משה זלה"ה עי' שם תשובותיהם, וכותב שם הפני משה, "שראיתי לחזור על הדברים במה שהי' מקום להשתעשע קצת בדברי החכם השלם הפוסק נר"ו ובדברי החכם השלם עצום ורב כמוה"ר חיים אלגזי נר"ו שר המסכים, אמנם עוד אחרת וכו' ועל ידו הסכים הרב הדיין המצויין כמה"ר חיים בנבנשת נר"ו על דא ודאי יש לדון וכבר חקר עליו החכם השלם עצום ורב וכו'", ומסיים "אמנם משאר הדברים הנאמרים באמת תמכו שני המאורות הגדולים הרבנים חיים שנים מזה אחד ומוזה אחד גם אני מסכים והולך".

פרטים לדעתו והסכמתו, ובבא תשובת הרב הנז' ביתר הפלפול עברתי על כל דברי הרב הנז' במיתון והתבוננות ונלוה עמי באותו פרק החכם השלם הדיין המצויין כמחר"ר חיים אלגאזי זלה"ה ונשאננו ונתננו בדברי הרב בשקלא וטריא הכל בכתב, ומה שכתבתי כנז' נשאר ביד החכם השלם מוהר"ר חיים הנז' ולא ראיתיו עוד.

ובתחילת תשו' ז' שבח"א כותב, "כסלו השצ"ז, זה מה שהשבתי על קונטרס החכם השלם הדיין המצויין ארי' דבי עילאי כמוהר"ר חיים אלגאזי זלה"ה שכתב עלה דהך מילתא, והדברים עתיקים, כי בפרק ההוא החכם השלם הנז' הי' בן כ"ב שנה כ"ב ונקי ואני הייתי כבן שלשים שנה וסדר זמנים יוכיח", ומתחיל, "אנוש כערכי כרעי כאח לי החכם הותיק חריף ומקשה ונהירין לי' שבילי שמעתתא כמחר"ר נר"ו ספרי חיים פתוחים לפני כם ישמח לבי", ועי' שם שמפלפל בדבריו, [ומזה שהגר"ח נולד בשנת שע"ה ועדיין הי' בחיים בשנת תי"א כשנדפס תשו' המהר"ח ש, ועי' עוד בספרו נתיבות משפט שציין לס' מהר"ח ש. שוב מצאתי שחתום ביחד עם חכמי קושטא בשנת תמ"ז על פירוש יפה תואר (סדר שמות רבה), נמצא שנפטר בין השנים תמ"ז - תכ"ט].

חיבורו של רבי אהרן לפפא ז"ל

"הרב מחר"ר לפפא הי"ל באור על רבי' ירוחם כמ"ש תלמידו הרב משכנות יעקב ונאכד". הרב הגדול והחסיד מוהר"ר אהרן לפפא אב"ד ור"מ מאגנאשיאה ולעת זקנתו עלה לעיר אומיר ונפטר שם בשנת תכ"ז, נדפס ממנו ס' בני אהרן (אומיר תל"ד) תשובות לחו"מ ולשונוות המור וב"י.

ועי' השער כתוב, "דיוכנו האל להוציא לאור כמה שאלות ותשובות דשייכי לשאר חלקי המור", ובהקדמת חתנו ותלמידו הגאון מוה"ר יעקב ו' נעים בעל מח"ס משכנות יעקב כותב, "אחת שאלתי מאת ד' מי שהראנו בעליונים הוא יראנו בתחתונים שאר ספריו כי רבו שיטות על כמה מסכתות וחידושין על הל' הרי"ף והר"ן, וגם הביאור הגדול על רוב ספר ר' ירוחם ז"ל כי בעונותנו לא הספיק לגמור את הדבר עד שנתבקש בשיבה שלמעלה גם שאר ספרי תשובותיו ויעזרני על דבר כבוד שמו להוציאם לאור העולם".

וחרתנו הגאון מוה"ר שלמה אלגאזי [עיין לעיל בפרק זקנת שלמה] כותב, "זה היום אנילה ואשמחה בראותי זה הספר הנותן אמרי שפר אשר חבר הרב החסיד מר חתני זלה"ה, ומה גם כי המאריך בשבחו מקצר כי זה קרוב לארבעים שנה הכרתי וראיתי חכמתו ובקיאותו בתלמוד ובפוסקים רב מאד, ועל שפתו יעלה חסידותו ותמימותו לבבו שלם עם ד' אלהיו", ועי' עוד בהקדמת תלמידו הגאון מו"ר יהודה לפפא והקדמת מוה"ר שלמה ו' עזרה, והקדמת הג' ר' אברהם די ביטון זלה"ה.

הוא וחתנו היו מן היחידים שלא נתפתו לש"ץ משיח השקר בעיר אומיר, לכן סילקו אותו מהרבנות והוצרכו לברוח מן העיר, וכה כתב להם הגאון מוה"ר יעקב ששפרטש זצ"ל (ס' קיצור ציצת נובל צבי), "יכין ובעז העמודים והמכונות אשר הבית נכון עליהם בחכמה וביראת חטא אין עזרה ננעלת עליהם שלומי אמוני ישראל ה"ה החכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר אהרן לפפא נר"ו והחכם השלם איש שהכל בו שקול כרובא של סנהדרין כמוהר"ר שלמה אלגאזי נר"ו".

גוספח ונתאר הביאורים ופי' שנתחברו על ספרו של רבינו ירוחם מימי החיד"א עד זמנינו, ומהם נראה שקבלת הזקנים קביעה וקיים:

חיבורו של רבי אפרים זלמן מרגליות בעל בית אפרים

הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מבראד, נולד בשנת תקכ"א, תלמיד דודו הג"ר סענדר מרגליות אב"ד סאמנוב, חיבר כמה חיבורים שו"ת בית אפרים, ראש אפרים על יו"ד, שערי אפרים על קריה"ת, מטה אפרים ועוד, לא קיבל עליו עול הרבנות אלא תורה וגדולה התאחדו אצלו בפונדק אחד, נפטר בשנת תקפ"ח.

נשאר ממנו חיבור שהתחיל לבאר דברי רבינו ירוחם בס' מישרים, אבל אינו לפנינו רק דפים בודדים, דברי רבינו ירוחם העמיד באמצע העמוד ומסביבו כתב חידושי, נדפס בס' זכרון - אבן ציון, ירושלים תשמ"ז, עמ' נח-צו, ונפסק באמצע, הביאורים כולל רק רובו של ח"א בהל' דיינים של רבינו ירוחם, גם נברך עמו "פסקי הלכות וחידושים מפ' זה בורר, ועוד חדו"ת ותשובות שהוספם שם.

בחיביו מזכיר וכותב דודי התורת חיים, גם על המהרש"א כותב "וכ"פ אדוני אבי זקני מהרש"א, והוא בכתב ידו של הבית אפרים, בעמ' צ"ד כותב "ויתבאר לקמן אי"ה חלק י"ג", שמזה ניכר שה' ניכר שה' המשך להחיבור, אלא שלא הספיק לגמרו וכעדותו של החיד"א.

ספר ישא ברכה

ס' ישא ברכה. סוכב והולך על הל' הנשר הגדול רבינו ירוחם וזה"ה חלק חוה נתיב כ"ב על הל' קידושין ונשואין, נתחבר ע"י הגאון ר' יהודה שמואל אשכנזי, ונדפס בליוורנו שנת תקפ"ב, בהקדמתו כותב המחבר "מי שהחיינו והגיענו לראות בגמרה של תורה חלק זה הוא ברחמינו יעזרינו לברך על המוגמר חלק שני על נתיב כ"ג וכ"ד בקרב ימים".

גם נדפס ממנו ס' גזע ישי, כללי דינים על סדר א-ב, כמ"כ ידוע סדרת חיבוריו, הלכות ודינים לימות החול ושבת ולימי החגים שנדפס צמוד עם הסידור ומחזור (וכדוגמת הסידור דרך החיים להגאון החוות דעת), הראשונה לימי החול נקרא "בית עובד", סידור לשבת נקרא "בית מנוחה", לשלש רגלים "בית מועד", ומחזור לר"ה בשם "בית הזכרון", וליה"כ "בית הכפורת", ולחג הסוכות "בית השואבה".

נולד במברי' לאביו ר' יעקב בשנת תק"מ, ונפטר בתר"ט בעת נסיעתו בדרך כשד"ר והוספד ע"י הגאון ר' חיים פלאג'י זצ"ל"ד, זאת אומרת דאף שימי חייו הי' כשבעים שנה לא השלים את ספרו ישא ברכה או אולי נאבד.

יג. נדפס בליוורנו שנת תר"ב. הספר כולל מערכות מאות אל"ף עד יו"ד, וכותב על השער "השתא הכא זה ספר הראשון מאל"ף ועד היו"ד, מאי דנפיק אבראי, והי' הנשאר בציון מאות הכ"ף עד גמירת אות התי"ו ספר השני הא בביתא גוואי, על מזבח הדפוס מדפ"ס ועולה, ובקרב ימים גם הוא יעלה בעזר צורי ושרי", ולא יצא לאור מעולם.

יד. ובספרו מועד לכל חי (סי' כ"א או' ל"ה) כתב, בדינים השייכים למינים הראויים לסבך האריך הרחיב עמית בתורה הרב המופלא אי"ש צדיק בספרו הנחמד "בית השואבה" וראוי לומר עליו

ספר שנות חיים

ספר שנות חיים. הוא ביאור רחב על כ' נתיבים הראשונים שבחלק אדם לרבינו ירוחם, חיברו הגאון ר' ראובן חיים קליין אב"ד גלילות דאווידקאף שבקירבת עיר מונקאטש. הספר יצא לאור בשנת תרל"א בהסכמת מרן בעל הדברי חיים זי"ע והגאון בעל שואל ומשיב זצ"ל.

מוציאו מעיר קראקא, למד אצל החת"ם ומהר"ם אש זלה"ה, נו"נ עם הגאון הגדול ר' יוסף שאול נאטנזאהן ז"ל, ובפרט בבירור דברי רבינו ירוחם כפי שכותב בהסכמה שלפניו, "והנה כבר כתב לי כמה פעמים הרב המחבר נ"י איזה דברים בחיבור רבינו ירוחם ז"ל ומה שהעלה עליהם", וכן בפנים הספר (נתיב ראשון ט', א) "זה שאלתי את הגאון דק"ק לבוב שיחי' והשיב לי ז"ל בקיצור וכו'", (נתיב שני י"ד, ג) "וכן הסכים לזה הגאון מלבוב נ"י, כמו כן נזכר בדברי שאול - יוסף דעת (ס' שמ"ח סעיף א') שכותב "אחר זמן רב הראני הרב מו"ה חיים בעהמח"ס שנות חיים" וכו'.

זוה לשון הגאון רבי יוסף שאול בהסכמתו "והנה ראיתי שיחי' המחברת הלז כלול בהדרו כי דברי רבינו ירוחם בכללות משובש ומלא טעותים בהעתקת הספר וגם סתומים וחתומים והמגיד מישרים קראו ירוחם טמירי, והוא טמיר ונעלם ובספרו יתבארו הדברים, ע"כ אבקש לאחב"י להיות בסומכי נפשו ולאמר לו אתה תקום תרחם ירוחם, וזכות רבינו ירוחם יעמוד להם ולנו כי יבא הגואל במהרה בימינו אשר מבואר בפסיקתא כי שמו ירוחם".

גם הג"ר מנחם א"ש הסכים על ידו וכותב, "כה הראני ידיד נפשי כו' והדברים ראויים ע"פ דרך הישר והנה כבר הסכימו על ידו הני תרי גברא הגדולים דק"ק צאנו ודק"ק לבוב יחי', יהי' זוכה שיוכל להוציאם לאורה ובזכות קדושת רבינו ירוחם זצ"ל ירחמנו עושהו לבצע מעשהו הטוב".

הסתופף בצלו של מרן בעל הדברי חיים זי"ע שכיבדו והעריכו מאוד, ובהסכמתו על ספרו כותב "הן הקריב לפני כבוד ידידי הרב המאה"ג החרוף ובקי החסיד כש"ת מו"ה ראובן חיים נ"י וכו'". כן היה מקושר עם מהרי"א מזידיטשוב זי"ע, ובמכתב הנדפס בירחון כרם שלמה (שנה ד' קונטרס ג') מזכיר באמצע ש"בגליל דעווידקאף ישתדל ה"ר ראובן חיים נ"י על סך עשרים רו"כ".

ברוך שחלק מחכמתו כי צלל במים אדירים והראנו נפלאות מתורתו, וחבל על דאבדין כי לא השלים חפצו ובתורתו ומי יביא לנו תמורתו, ואפי' בחלק הזה נשארה מלאכתו, והיתה מנוחתו תנצב"ה, ותראה בבית השואבה שם שכתב, הדינים השייכים לשיבה בסוכה כתובים לקמן קודם הקידוש, ועגמה נפשי כי שם לא יש רמז מזה ע"כ.

ובנו כתב שם בסוף הספר, להודיע צערי לרבים כי הן בעון, השי"ת לקח את אדוני מעל ראשי הוא הרב המפורסם אדוני אבי ועטרת ראשי עודנו מתעסק במלאכת שמים בספרי היקרים האלה נקרא אל השמים מעל ונסע למנוחות ואותנו עזב לאנחות, וחלק זה הספר הנחמד בית השואבה כולל כל דיני סוכה וכו', יצא לאור רובו ככולו בחיים חיותו, ואת היותר נשאר גנוז אצלי ימים שיש בהם ירחים מדלית איסר לגמרו לולי ה' שהי' לי להמציא לי דמי ההוצאה.

הג"ר ראובן חיים כתב גם על שאר חלקי רבי' ירוחם, אלא שלא הי' בידו די כסף להדפיסו וכמ"ש בהקדמה "כי אין לכסף מוצא סעיפי ישיבנו למהר ולהחיש להביא לבית הדפוס כעת על ב' נתיבים, וה' יהי' בעזרי להוציא לאור בקרב הימים על שאר הנתיבים", בתשובה שכתב בשנת תרל"ב לאחר הדפסת הספר הוא כותב, "וכבר ישבתי ב"ה דעת הרמב"ם כו' כי המה בפנקסי ושם ימצא גם הפי' על דברי ירוחם", אבל לא זכה להוציא מחשבתו לפועל, כי בחורף תרל"ג נפל למשכב ונסע לווען לדרוש ברופאים, ושם נפטר בשנתו המ"ז לימי חייו ביום כ"ב טבת תרל"ג.

בנו ר' ירוחם קליין ז"ל ממונקאטש נפטר ג"כ בדמי ימיו בשנתו המ"ז ביום כ"ט שבט תרע"ה, וכפי המסורת במשפחה הי' ביד בנו ע"ה כתב יד שהמשיך לפרש דברי רבי' ירוחם המשך לחיבורו של אביו.

מיוצאי חלציו, הג"ר ראובן חיים קליין אב"ד סנינא, מח"ס מטה ראובן על יו"ד, שנדפס בשנת בברכו"ת חיי"ם (תרצ"ח), היה חתן הרה"ק ר' ישעי' לע קערעסמירער זצוק"ל, נהרג בשנות הזעם הי"ד. כמו כן, הג"ר דוד שפירא מח"ס שו"ת בני ציון מחסידי מונקאטש ומחכמי ירושלים, נודע בשיטתו אודות הקו התאריך ועוד, נפ' בשנת תשל"א. גם הגאון ר' מרדכי שפיעלמאן ז"ל מחבר סדרת הספרים תפארת צבי על הוזה"ק היה מנכדיו של הג' ר' ראובן חיים ז"ל.

נסיים עם ספר חוקות הדיינים - לאחד מן הראשונים שמתוך הענין נראה שהוא ג"כ מעלמא דאתכסיא.

ספר חוקות הדיינים (לתלמיד הרשב"א)

ס' חוקות הדיינים. דיני ממונות ואישות, לר' אברהם ב"ר שלמה ן' מאזארטי תלמיד הרשב"א, נדפס לראשונה ע"י ר' נחמן נתן קורניל, בתוך "חמשה קונטרסים" שהו"ל בווינה שנת תרכ"ד ונבלע בקרבם, שוב לאחר מאה שנים הודפס בירושלים עם פ' מהגאון ר' אברהם אשכנזי ראשון לציון⁵ הנקרא בשמו "שמרו משפט", ועם הערות מכנו ר' יצחק אשכנזי⁶ בשם "כונן למשפט" על חלקו הראשון, הספר נדפס שם בשלשה כרכים בשנת תשל"ל - תשל"ד, כ"כ דיני חשן משפט, וכרך א' הל' אישות, וכולל שמ"ו סימנים.

מו. הרב המובהק הג"ר אברהם אשכנזי, נולד בשנת תקע"א בלאריסה שביון, בקטנותו עלה לירושלים עיה"ק שימש שם כרב ור"מ ובשנת תרכ"ט נתעלה לכהן כראשון לציון, ידועים הסכמותיו המרובים בספרים שיצאו לאור בירושלים ועוד, נסתלק בט' שבט תר"מ, והספידוהו הרבנים הגאונים הג"ר אברהם פלאגי ז"ל, הג"ר יעקב שאול אלישר ז"ל, הג"ר שמעון סידאן ז"ל, נדפס ממנו שו"ת מהר"א אשכנזי (ירושלים תשנ"א).

מה שחשוב לנו לצייין בענין פירושו על ס' חוקות הדיינים שחיבר תלמיד הרשב"א, שהגאון יש"א ברכה אמר עליו בהספידו שהי' בקי בכל הש"ס וכל תשובות הרשב"א כמאן דמנח בכסתי, בסוף תשובותיו הנ"ל נדפס הערותיו על תשו' הרשב"א ח"ג, שציין כל מקום שדיבר בו הרשב"א בתשובותיו האחרות או בשיטותיו, מביא דברי תלמידיו ובכללם ס' חוקות הדיינים, וכן מי שנותן ונושא בדבריו, ובדרך זה דרך בפירושו מלא וגדוש בבקאות רב ומכל דברי הרשב"א השייכים לזה החיבור.

החיבור ה' ידוע בדור שלאחריו, וכגון בנמוקי יוסף על הרי"ף מזכירו במס' סנהדרין פרק זה בורר, הרשב"ם מביאו כמה פעמים בספריו, ובספרים של גדולי ספרד לאחר הגירוש מובאים דבריו הרבה, בשו"ת מהר"ם אלשקר, הרדב"א, המבי"ט, מהר"י ו' לב, אבל מאז עד לזמן החיד"א כאלו נעלם הספר מעל פני האדמה, הספר אמנם ה' מצוי בכמה כתבי יד (במבוא למהדורת תש"ל רושם כחמש עשרה כתב יד שיוע וטרח לגלותם) אבל לא נדפס עד לשנת תרכ"ד וכנ"ל.

והא לך לשון מהר"א אשכנזי שכותב בסיום חלק ב', "עד כאן מצאתי מס' חקות הדיינים והשאר ה' חסר, ד' יזכני לחזור על למודי כי בחפזון כתבתי את הכל, בראותי שכמה גדולים התחילו לחבר עליו ולא אסתיע לחו לגמור, דין גרמא לסיים במהירות והכל בהשקפה ראשונה, מפני הפחד ח"ו שמא לא אבא עד גמירא, וברוך ד' שזכות אבותי הקדושים סיעני עד כה וגמרתי מה שמצאתי ממנו".

אבל בנו הג"ר יצחק שהתחיל להוסיף על ביאורו של אביו, ולהשוות בין כתב יד אביו - שהעתיק הספר מכמה כתבי יד - להנדפס, ולבארו ולהרחיבו, לא הגיע אלא עד סי' צ"ג במהד"ק, ובמהד"ב עד לסי' נ"ו.

מהר"א לא פירש בשמם של הביאורים שנכתבו על ס' חוקות הדיינים [גם זה הוא מעלמא דאתכסיא] אבל ברשימתו של הרב יצחק בדאהב ז"ל (פרדס התורה והחכמה - ירושלים תרנ"ח) נמצא כתוב, "ואחד חכם ספרדי פלפל בדברי הרב המחבר פלפול עצום עד סי' ד' בכלל וקונטרס בן ט"ז דפים נמצא בישיבתי", ואכן באמצע ההדפסה נתגלה קטע בן ט"ז עמ' על ג' סימנים מהג"ר שמואל סורנאנה מח"ס פרשת הכסף על רמב"ם הל' ע"ז (שאלוניקי תקי"ח) ונדפס בסוף החיבור.

זו. ה' חבר ביד וראש ישיבה בירושלים, מראשי הכוללות, גבאי ושד"ר ביה"ח משגב לדרך, התרועע בתורה עם הג"ר אברהם ברוך מני ז"ל והג"ר יחזקאל עזרא ז"ל, כשייסד עמיתו ר' בנציון אברהם קואנקה ז"ל הירחון "המאסף", החל לפרסם בתוכו קטעים מס' חוקות הדיינים עם ביאור אביו והערותיו, גם הדפיס שם מחידושו, נפ' באלכסנדריה בשנת תרע"ו.